

Gurzó K. Enikő

A HUMANISTA KÉPÍRÓ: LITKEI JÓZSEF

Paul Klee hangoztatta, hogy van egy világ, amely nem látszik, a művészet feladata pedig nem egyéb, mint ezt az elrejtőzött univerzumot képekkel láthatóvá varázsolni. Ennek a követelménynek eleget tenni természetesen csak szemléletünk tágításával lehetséges, olyan új festői köznyelv megfogalmazásával, amely századunkban az európai képírásban vált használatossá.

Litkei József művészetét illetően sok minden számít előzménynek, így Nemes-Lampérth József lágy kubizmusa is, ennek ellenére a Jászberényben született festő sosem ismételi. Inkább folytat. Monotípiáiban nemcsak használja a francia Robert Delaunay, az ausztráliai Ralph Balson, a japán Kumi Sugai által is gyakorolt anyanyelvet, hanem bővíti. Ez a megközelítés magatartásának lényege, életművének meghatározó minősége. Abból indul ki, hogy bár a föld összes szögletét már felfedeztük, az ember titka, mozgatója szinte érintetlen maradt – ezt a belső tájat szükséges az alkotónak megtalálnia.

Művészetének előzményei

Az 1924-ben Jászberényben született Litkei József művészléte emberileg is kellő alapozással indult: pedellus szülők gyermekeként tanítóképzőt végzett. Eredeti hivatását a második világháborút követő înséges időszakban két éven át gyakorolta, a felemelkedés útja ugyanis csak ezután nyílt meg számára. Nagy Lászlóval, a költővel és másokkal együtt a Dózsa György Népi Kollégiumnak lett alapító tagja, majd a Képzőművészeti Főiskola növendékeként fejleszthette tehetségét. Később felvételt nyert a Dési Huber István Kollégiumba is, amely azzal a céllal létesült, hogy a festő- és szobrásznövendékek Eötvös Kollégiuma legyen.

Tudni való, hogy a diplomaszerezéstől 1988-ban bekövetkezett korai haláláig a Magyar Iparművészeti Főiskola nagy tekintélyű alakrajztanára volt, előbb a festő, majd a szobrász szakon. Hatalmas oeuvre-jét ebben az időszakban hozta létre. Munkái egy időközben átalakult, feledésbe merült polgári életforma jeleneit, a vidéki települések hétköznapjait, a lakótelepek létrejöttének szinte egymáshoz kapcsolódó szakaszait elevenítik meg. Az embert körbefogó környezettel folytatott képi dialógus ugyanis folytonos igényként élt benne.

Témái tehát nem mindössze egy-két húrra hangoltak: az épülő gyárudvarok, szereplőcarnokok megjelenítése mellett akvarelljeinek frissen fénylő színeiben, gvasainak tompább foltjaiban csendéletek, piaci jelenetek, lóvászások, szerelmes párok, anyák, aktok, dunai halászok, csónakok, kikötők, egész városok és falvak kelnek életre.

Festői anyanyelve

Jelenünkben a mértan környezetünk elemévé, a valóság módosulásává, az idő humanizációjává vált, egyik lehetősége, iránya lett felemelkedésünknek. Ebben a létformában

Litkei a geometria költészetét keresi, s alakítja festői forrássá. Termő és teremtett formanyelve a nagyvilág általános képlete, de egyszerismind önnön természete is. Már a kezdet festmény-forgácsaiban érződik az őrzés és megújulás spórája, s nem véletlenül, hanem épp annak tulajdoníthatóan, hogy a világ, és benne a képzőművészet napjainkra újjászületett. A belső látványra ügyelő elvont kép, az absztrakció lett századunk tükre, amely a tudományban általánossá vált, és a művészetben is megjelent. A képi nyelvújítás követése így ma már elengedhetetlen, Litkei József pedig – minden óvatos meg gondolást félretéve – ezen az úton járt. Kutatta és vizsgálta a mozgás egy-egy álló pillanatát, és amivel mindezt mérte: a szín. A szín azon árnyalata, amely egyetlen az adott helyzetben. Hibátlan tónuspontossága okozza, hogy a megkövültség nála úszó ringássá alakul. Képmezője mégis egyszerre nyugodt és feszült, mert az egyensúlyt, a formák növekvő és csökkenő folytonosságát átlós kanyarok kísérik, de nem ellenpontként, hanem összekötő kapocsként.

Művészete a leíró rajzi formáktól fokozatosan váltott át a valóságot értelmező jelek következetes rendszeréig. A formák kicsinyítése, nagyítása, frontalitása, elhajlása tehát időben vált homogén áramlássá. Ebből a színes ringásból bontakozott ki egyéni szemlélete, vizuális nyelvjárása. Litkei József azonban nem elégedett meg az optikai látvánnyal, számára ez csupán kiindulópont volt, mert úgy vélte, a festmény élmény, értelemmel szerkesztett valóságbővítés. Választékosságát az igazságra törekvés garantálta, tapintatából fesszes festői tisztesség adódott.

Munkáinak indító eleme egyszer szerpentine forma, máskor hengercsíra: mindig más, a külső és belső tényezőktől függően. Ez a képlékenység azonban nem erőtlenség, inkább türelmes piktorális sakk számos nyitó- és középjáték ötlettel, kellemes végjátékával. A győztes mindig az illusztráció, hisz a kódolt és gyorsított motívumok a szépség anyagi előnyét eredményezik, a határozott szintömbök pedig füstszerűen feloldódnak. Ábráit ősi jelzések, észlelések mozgatják, ami nem véletlen, hisz gyakran és szándékosan szemlélte a napot, figyelte az utcákat, tereket, márciusban a virágba borult fákat, hogy az ekként befogadott elemekből építse fel a maga városait, a maga asszonyait, a maga

életképletét általános, de mindig egyénített jelekkel. A kör nála lehet égitest és női mell játékos szimbóluma, de lehet a lét és az egyén közös anatómiája. Ezeknek az összetartozó alapformáknak legkisebb közös többszörösét tartalmazza munkáinak zöme: megtervezésüket sűrített lényeglátással végzi, amelynek eredményeként művei valóságos vizuális közmondásokká sűrűsödnek, bennük pedig feltárul a létezés szerves mértana.

Felmerül a kérdés: vajon a képzőművészet közmegegyezésem képi metaforáinak ilyen használata nem jelenti-e azt, hogy a mű óhatatlanul a „magánbeszéd” csöndjébe, visszhangtalanságába szűkül? Semmiképp, mivel a tudományos-műszaki forradalom következtében a befogadók milliói élnek, alkotnak a ma már nélkülözhetetlen asszociációk segítségével. Egyszerűen ez a század nyelve. Ez az új tudati valóság teremt meg a hidat mű és közönség között. Korunk embere képes feldolgozni a rajzi gyököket és az optikai füzéretet, képes behelyettesíteni ezeket hétköznapi képleteibe, sőt, sokszor nem is igényel többet.

Litkei József művészete azonos hőfokon és mértékben szerveződik a természet díszesen szemléltetett szótárából és a lelkület kimeríthetetlen térképjeleiből, ezt a két dimenziót forrasztja egységgé. A képmező újdonságokkal telítődik: hol valamely tömör kavalkádra esik a hangsúly, hol pedig osztott sávok, koncentrikus körök helyezkednek el a centrumban. A kiemelt mintázat nemcsak összegzi a kompozíció eszmerendszerét, de elemeit – szerves közvetlenséggel – egymáshoz csatolja. A könnyed szerkezet erőteljes színhatásokkal konstruálja meg a képet, ad sajátos életet az árnyalatoknak. Festményei átrepesztik a látvány külső burkát, és hevesen sodródnak a kép lényegéhez, amelyhez mindenik tárgy útjel és irány. Ami a megértést illeti, ő a közegellenállást keresi, nem törődik azzal, hogy a néző fenntartásokkal él: a szemlélő távlatának teremt a művet.

Litkei József művészetének döntő eleme az emblematikus jelleg. Induló realizmusa is tartalmazott már kiemeléseket, amelyek későbbi alkotásain egyre nagyobb szerephez jutottak. A gömbölyű formák, a hullámzó, kígyózó vonalak, a hömpölygő színtengerek nála archaikus jeleket hordozó életjelzők. A Litkei-kép, mondhatnók, szemnek, szívnek, értelemnek tanulságot szolgáltató, áttekinthető labirintus.

Képről képre

Litkei József formavilágára kétségbevonhatatlanul hatott a kubizmus. Csakhogy míg a nyugati féltekén ez a stílus inkább formai jellegű maradt, nálunk a korlátozott társadalmi progressziót jelölte. A Nyolcak és az aktivizmus mégis alkotó értelemben fejlesztette az irányzat lehetőségeit. Képirásunk korszerűsítésének úttörői tehát az európai folyamat előőrséhez tartoztak. Ez okozza azt a különbséget, amely Litkei mértani technológiája és a holland, francia, német, dán geometrikus képzőművészet között fennáll. Ott elsősorban az eszme hiányzik, nálunk viszont épp az eszme gyarapodik az új stílus által. A francia geometrikus képirás ugyanis eleve stilárisabb volt, a miénk már akkor is érzelmeikkel, alapigazságokkal telítődött. Litkei egy árnyaltabb, választékosabb közérzethez irányába fordult. Ő a magyar aktivizmusból és a francia kubizmusból származott használható eszközöket a festői mű továbbteremtésére fordította, s a színkezelés energikus hatásaival tette egyedivé.

Költői mértan az, amit művel. A körök, hasábok, kúpok megfelelnek vagy – céljuknak megfelelően – kiegészítik, folytatják, torzítják egymást. Litkei felfedezi számunkra, hogy a világ nem csak évszakvegetáció, hanem arányos geometriai idom is, amelyben emberi nyugalom és lendület rejtőzik, vagy feszül.

Minden lépése megfontolt. Főiskolai stúdiumait az akttanulmányain érzékelhető pontos rajz jellemzi. Ám az is, hogy a megszerzett tudás birtokában rendszeresen és fokozatosan halad a maga útján. Ceruzával felvázolt korai aktjai anatómiailag szinte hiánytalanok, néha azonban módosít rajtuk, az arc felületi rajzát pedig elhagyja, ha az adott pillanatban nincs rá szüksége. Tus- és filctollrajzainak (Odaliszk, Akt, Éva-Ádám, Szerelmespár, Csábítás – évszámok nélkül), valamint akvarelljeinek (Öltözködő – 1962, Vetkőző – 1964, Akt – 1975) meztelen szereplőin ugyan még felismerhető az emberi fizikum, de a korpusz erőteljesebb átírása következtében a komponensek tektonikus lendületet kapnak. Ez a megfontolt előrehaladás látható Barátnők-, avagy Asszonyok-ciklusán is, amelynek egyes darabjain a mell és a fej tényleges gömbjéhez társulnak a háttér mértani alakzatai, amelyek a nőt és a nőiességet érzékeltetik, néha a gyermeket is (Anya és gyermeke, akvarell, 1978), a konkrét állapotot, az általános társadalmi élethelyzetet.

Figurális képein a környezet tárgyelemei nem díszletként szolgálnak, hisz szerkezetben, hangulatban szervesen kapcsolódnak a modellekhez. Ilyen meg gondolás alapján komponálta a Dudart (tusrajz, 1948), a Dunaparti rakodást (ceruzarajz, évszám nélkül), a Sámson- és Harlekin-ciklust (bőrképek, 1986-87), amelyeken a test gyűrődése egyúttal környezeti elem is.

Évekig az öröm és önfeledt boldogság szakad fel emlékeiből, válik festményé. Az 1955-ben komponált Városi piac (akvarell) például csak bizonyos töredékét őrzi meg a realitásnak, mert egyébként sajátos látomás. A több rétegű élménybe azonban számtalan érzés tömörül, amit festőnk színekkel továbbít felénk. Ebből rögtön kitűnik, hogy Litkei vérbeli művész, mert ha bánata növekszik, színei sötétednek, de amint kellemes áramlás hatja át lelkületét, azonnal megkezdődik az élénk tónusok virágzása. Az öröm mellett viszont mindig ott a lehangolás, mondja Madách, mivel a nagy mesterek fényt és árnyékot egyszerre tapasztalnak. Litkei József város-látomása is univerzális: sötét színekkel a gyászt, pirossal, sárgával, narancssal a boldogságot közvetíti. A dekoratív szándék emóciókat tükröz és takar, ifjúságunk színes légbuborékjait írja le, s közben az elmaradhatat-

lan árnyakról sem feledkeznek meg, mert hűségesek marad a teljességhez. Az idős árus tompított foltja diszsonáns elem, pedig ő lenne a gyermekek kincsének raktárosa. Igaz, mintha már szezon után volnánk, és ő itt maradt, megrakodva portékáival. Mégis e láthatatlan és személyes magányt elnyomja, elrejtje az egyéni sziluettek sokaságából csoporttá, tömeggé kerekedő pezsgés, amely most épp vesztéget, de bármelyik pillanatban – valamelyik kis ember kacagására – elszabadulhat.

Az Ablakok (akvarell, 1979 körül) és az Ablak (olaj, évszám nélkül), A város peremén (akvarell, 1973), a Városi táj (szitanyomat, 1977), a Város (olaj, 1987) és a Nagyváros (akvarell, 1987), az Állványok (akvarell, 1978) és a Tűzfal (gvas, 1978) című munkáin fokozódik az átírás erőteljessége. A szerkezeti tényezők kötege lazán lebeg a tér-időben, osztódva, megszakadva, egyéni mértanná szóródva, születve, elliptikussá nyomódva, tojásformára érve, gömbkötegeknek, négyzet-tömböknek maradva. Az alakzat-csomó így a formák nagy családjaként nyomul előre, piros hevességével, sárga derűjével és kék tisztaságával állandó ünneppé lelkesül, könnyedén, szellősen lobog.

Az 1972. évi Szekeres (akvarell), az 1976-os datálású Csendélet (akvarell) és az 1978-ban festett Táj (gvas) a kemény és a puha formák szerves kapcsolatát tartalmazza, mégpedig úgy, hogy közben mindhárom harmonikus egységet is képez. A művek ritmusa, lelassult lendülete az ősz aranyozott csapzottságát hordozza.

A Virágok (akvarell) 1978-ban született, a Könyörgő (akvarell) úgyszintén. Virágkelyhek és emberi testek fonódnak egybe ezen a két grafikán, megjelenésük hasonlóságát illetően lelki testvérek, egy töről fakadó társak. Litkei tehát végleg lemond a statikáról, és az aranymetszés átértelmezett szabályaival, a mértan egyénített törvényeivel kezd el mesélni. Melegséggel, fodrozódó kontúrokkal, szalagspirálokkal. Kiszakad a kubizusból és az orfizmus irányába tér. Képeinek sok esetben zenei a hangzása, ecsetjével szimfóniákat ír.

Rusztikus látomásai szinte mindig a vízhez kötődnek (Kis liget, olaj, 1982; Tanya a Körösnél, akvarell, 1965; Csónakok, akvarell, é. n.; Homokpad, akvarell, 1960 körül; Bánnyató, akvarell, 1974; Táj, akvarell, 1980). A víz mint szórakozás, a víz mint rejtély, a víz mint a föld és az élet éltető ereje, fenntartója. Évtizedekig sűrűsödött benne az élmény, majd öntudatlan és tudatos készülődés után hirtelen képpé forrott. Értelmezésében a víz a föld széle, közepe és szíve, de múlt és jövő is egyben, ősi és maradandó üzenet. Rekvizitum, emlék, nyüzsgő rajzás és távlat. Litkei József a víz köré telepíti a mező zöld zsendülését, a Nap egészségét. A tónusok közvetlensége kellemes varázslat ezúttal is, bensőséggel hirdeti az emberi jellem, képzelet szépségét.

Ez a magatartás Litkei egész világszemléletét áthatja. A dialektikának az ellentétekről szóló törvénye jelenítődik meg a színek ellenpontozott egységében, ahol a vörösek, zöldek, feketék vitája teremti az esztétikai értékrendet. Olykor függőleges, máskor átlós vagy vízszintes szerkesztés érleli a szükséges feszültséget, alakítja ki a maga sajátos tartozékaival a kép rendszerét. Befogadás és kitarulkozás teljessége minden Litkei-festmény, ezért érezzük azt képei előtt, hogy szemlélődésünk perceiben a létezés központjában időzünk.

1978-ban festette a Ketten című gvas-képét, amelynek előtere, középrésze s távlatla egyetlen síkba parcellázódik, onnan süt fel a kettős bioforma, önmagába süllyedt és önmagából születő gömb-, kúp- és elcsúszott hengertöredékekkel, a beteljesülés végtelen nyugalomát, elégedettségét árasztva. Az ábrázolt térben az átlényegült testek jelentik az egyetlen tárgymaradékot. Hasonló felfogás hordozója a Tánc (gvas), a Szerelmespár (tusrajz), a Csábítás (tusrajz), részben az Éva, Ádám (tusrajz).

Litkei József tudati és művészi fejlődésének folyamán a képnyelv egyre egyénibbé válik, és így műveinek világában csak akkor igazodhatunk el, ha grammatikájának ragjait, képzőit elsajátítjuk. Vegyük például az Ítélet című monotípiáját. Első pillanatra alig látunk többet, mint világos és sötét ábrák ritmikus halmazát. Ennél azonban többről van szó. A kompozíció egy küzdelemmel teli élet utórezgése, amelyben benne vannak a lét veszélyei, félelmei, a túlélés bizonytalan öröme. A fekete-fehér foltok és ezeknek változatai, kombinációi, a sűrű fekete, a lágú fekete, a rácsozott fekete, a szürkésfekete, a szürkésfehér és a fehér színcsoportok, tömbök lélekállapotot tükröznek, a lelkület keserves átalakulásait, fogyását, illanását jelölik. Litkei tehát nem egy életfázist jelenít meg itt, hanem a történéis lényegét. Alkotása azt igazolja, hogy a művészet a jövő kulcsává válhat, mert hozzásegíthet a világ alapelveinek felfedezéséhez.

Művészi és emberi hitvallása

Hogy milyen művész Litkei József? Alkata szerint mindenekelőtt introvertált, alapos, műveit lassan érlelő. Manapság pedig, amikor a művészetben is annyi minden igaznak látszik, amikor a művészetről annyi mendemonda hangzik el, amikor bárki kinevezheti magát forradalminak, progresszívnek, avantgárdnak, és zajos kiáltványok bizonygatják egyedül üdvözítő mivoltukat, kompetenciájukat, amikor közhelyként szavaljuk újra meg újra az értékek devalválódását, megszűnését, a civilizáció, a technika és a tudomány nevében pedig lesöpörjük, halottá nyilvánítjuk a művészetet, akkor a kettős adottság, amely szerint valaki egyazon időben etikus és puritán, megkérdőjelezhetetlenül hitelesíti azt, amit csinál. Litkeinek hitele van, hinni lehet neki.

Litkei József ugyanakkor kutató intellektus is. Nem az egyén és a természet hagyományos kapcsolata érdekli, ezért nem is a hagyományos festészet regulái szerint fogalmaz,

bár olykor-olykor előbukkan nosztalgiaja a tradíciók iránt. Ez viszont helyénvaló, kár lenne elfojtani, megtagadni. Mint ahogyan érzelmeit, személyes jelenvalóságát, szubjektív feszültségeit sem titkolja, csak féken tartja, kontrollálja és kezeli. Faggatja a kutató és kritikus intellektusú embert, következetesen elemzi ennek kapcsolatát a változó, táguló világgal.

Hogy milyen stílusú művész Litkei József? Be nem skatulyázható. A naturalizmustól az expresszionizmusig, a konstruktivizmustól a szürrealizmusig, az op-arttól és minimal arttól a gesztusfestészetig sok mindent megtanult, ismerte az évszázados kézműves felületkezeléseket, és a sokszorosító technika nyújtotta lehetőségek területén is otthonosan mozgott. Építőelemként – amire éppen szüksége volt – innen is, onnan is átemelt néhány értéket saját művészetébe. Konstruktív volt tehát, de egy pillanatig sem konstruktivista. Műfajhatárokat megszegő festő, grafikus és designőr, aki egy új monumentális művészet alapképletét teremtette meg.

Litkei József tudniillik nem azt a kincset adja, amit várnak tőle, hanem azt, amire szüksége van a holnap emberének ahhoz, hogy szubsztanciájához méltóvá tegye környezetét, illetve önmagát. Litkei ízig-vérig a jelen festője volt, erejével a múlt féltve őrzött hagyományaiba kapaszkodott, de a jövő áramlataiba lendült. Művészete gyökér és szárnyalás, őrzés és teremtés, hisz földi működésében a legújabb eszméig felemelkedett színes matéria lobogott – nevezetesen az ember.

